

Z

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡ' ΕΛΛΗΣΙΝ ΑΓΩΓΗΣ

Ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν τελετὴν
τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν νέων ἀκαδημαϊκῶν ἀρχῶν
τῇ 16 Ὀκτωβρίου 1866.

Διὰ τῆς ἐπεικοῦς ἐμπιστοσύνης τῶν συναδέλφων μου καὶ διὰ τῆς Βασιλικῆς ἐπινεύσεως κληθεὶς ἵνα διαδεχθῶ εἰς τὴν Πρυτανεῖαν ἄνδρα διακεκριμένως αὐτὴν διεξαγαγόντα, μετὰ συγκινήσεως ἀναλαμβάνω τὴν ἐνιαύσιον διοίκησιν τοῦ ἀνωτάτου τούτου παιδευτηρίου, εἰς οὗ τὴν ἵδρυσιν μέγα καύχημα τοῦ βίου μου θεωρῶ ὅτι εἰργάσθην εἰς ἐκ τῶν πρώτων ἤδη πρὸ τριακονταετίας, καὶ εἰς ὃ πρὸ εἰκοσιδύο ἐτῶν ἐλάχιστος χρισθεὶς λειτουργός, οὐδ' ὑπὸ τῶν σπουδαιοτέρων τῆς πολιτείας ὑπηρεσιῶν ἐπὶ στιγμὴν καὶ ἡνέχθην ν' ἀποτραπῶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς αὐτὸ καθηκόντων μου· διότι τὸ Πανεπιστημεῖον ἐστὶ τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν ἐλπίδων ἢ κιβωτός, καὶ τὸ ἔρισμα συγχρόνως καὶ τὸ κορύφωμα τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ἡμετέρας αὐτονομίας, τῆς εἰς μαρτύρων καὶ εἰς ἡρώων αἵματα ἰδρυθείσης.

Καὶ δειλίαν μὲν μοι ἐμποιεῖ ἡ συναίσθησις τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς εὐθύνης τοῦ νὰ παραδώσω αὐτὸ εἰς τοὺς διαδεξαμένους με ὡς τὸ παρέλαβον παρὰ τοῦ προκατόχου μου, ἀμείωτον, καὶ εἴ που ἔνεστι καὶ προσηυξημένον διὰ

ῶν προσπαθειῶν μου· ἀλλὰ τὸ ἐμψυχοῦν με ἐστὶν ἡ, ὡς ἐποιθα, οὐδέποτε διαψευθησομένη μέριμνα τῆς Βασιλικῆς κυβερνήσεως ὑπὲρ τοῦ τηλαυγοῦς τούτου φάρου τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ ἀνατολῇ· ἡ εἰς αὐτὸ θερμὴ καὶ δεδοκιμασμένη ἀφοσίωσις, ὡς καὶ ἡ βαθεῖα πολυμαθία τῶν πρὸ νῦν τρίτου ἑκατονταετηρίδος ἐντεῦθεν ἐπὶ πᾶν τὸ Ἑλληνικὸν τὰς ἀκτῖνας τῆς σοφίας διαχεόντων καθηγητῶν· καὶ τέλος καὶ πρὸ πάντων ἡ τῆς παιδείας δίψα καὶ τὸ Ἑλληνοπρεπὲς φρόνημα τῆς εἰς τὸ ἐθνικὸν τοῦτο φυτώριον τὴν καρδίαν καὶ τὴν διάνοιαν αὐτῆς καλλιεργούσης Ἑλληνικῆς νεολαίας. Πλὴν τῆς τῶν σπορέων ἐπιμελείας καὶ τῆς τοῦ σπέρματος ἐκλογῆς, γενναῖον ἐστὶ καὶ τὸ ἔδαφος ἐφ' ὃ αὐτὸ ρίπτεται, καὶ διὰ τοῦτο πλουσίαν ἐγγυᾶται τὴν συγκομιδὴν. Οἱ ἐνταῦθα συρρέοντες νέοι Ἕλληνες, πέπεισμαι ὅτι κατανοοῦσι τί ὀφείλουσιν εἰς ἑαυτούς, τί εἰς τὸν ἀνοιγόμενον αὐτοῖς διανοητικὸν τοῦτον ξενῶνα, καὶ τί εἰς τὴν αὐτοῖς ἐνατενίζουσιν πατρίδα ἐν γένει. Καὶ περὶ μὲν τοῦ πατριωτισμοῦ αὐτῶν, τοῦ πρωτοβλάστου τούτου ἄνθους τῶν νέων εὐγενῶν καρδιῶν, εἰς οὐδένα ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλῃ. Ἐλπίζω δ' ὅτι καὶ ἡ κρίσις αὐτῶν ἐστὶν ἱκανῶς ἀνδρική, ὥστε νὰ κατανοῶσιν ὅτι οὐχὶ διὰ πατάγου λόγων, οὐχὶ δι' ἀπερισκέπτων ὁρμῶν ἐκδηλοῦσι τὴν πρὸς τὴν πατρίδα στοργήν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγρύπνου φρουρήσεως, διὰ τῆς καλλιεργείας καὶ τῆς αὐξήσεώς της ἀξίας τοῦ πολυτιμοτέρου αὐτῆς θησαυροῦ, ὅστις οὐδεὶς ἐστὶν ἄλλος ἢ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι.

Οἱ υἱοὶ τῆς Ἑλλάδος, οἱ ἀποδυόμενοι εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀνωτέρας παιδείας, ἔσονται οἱ ἐργάται τῆς μελλούσης αὐτῆς ἐπιδόσεως· καὶ ἂν ἐνταῦθα, ὅπου ἔχουσι πᾶν τὸ ἐνδόσιμον ὅπως προαλειφθῶσιν εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου,

ένστερνισθῶσιν ἀρετὴν καὶ ἐμπορηθῶσι παιδείαν, οὐδεὶς ἐστὶ λόγος ὅπως μὴ ἀναβιβάσωσιν ἐσαυθὺς τὴν πατρίδα εἰς τὴν περιωπὴν ἀφ' ἧς μακρὰ συμφορὰ εἶχον κρημνίσαι αὐτήν, ἧς τὴν ὁδὸν ὁμῶς κατέκτησαν αὐθὺς καὶ διεκόσμησαν οἱ ἡρωϊκοὶ αὐτῆς ἐλευθερωταί. Οὗτός ἐστιν ὁ ὕψιστος καὶ εὐγενέστατος σκοπός, ὃ νέοι, τῆς ὑμετέρας διαίτης ἐν τούτῳ τῷ σεμνῷ πανελληνίῳ ἰδρύματι. Θαρρόντως χωρεῖτε πρὸς αὐτόν, καὶ μὴ δειλιάτε, ἐκλαμβάνοντες αὐτόν ὡς ἀνέφικτον.

Τὰ ὑπὲρ πάντων ἔθνος ὑψώσαντα τοὺς μεγάλους ἡμῶν προπάτορας ἦσαν ἡ ἀνδρία ἣν τοῖς ἐνεφύσα ὁ ἐνθουσιασμός τῆς ἐλευθερίας, ἡ εὐγενὴς προσέτι τοῦ ἔθνους φύσις, ἡ ἰσορροποῦσα ζωηρὰν αἴσθησιν μετὰ λαμπρᾶς εὐφυΐας, καὶ τέλος ἡ ἀγωγή καὶ παιδείαις τῶν ἀρίστων, ἡ τὴν Ἑλλάδα παρασκευάσασα εἰς πρωτοστάτιν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ.

Καὶ τὸ μὲν αἶσθημα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας μετὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκκαιομένης ἀνδρίας ὅτι δὲν ἐσβέσθη παρὰ τοῖς ἀπογόνους, ἀποδείκνυσιν αὐτὴ ἡμῶν ἡ ἀνεξαρτησία, καὶ οἱ ἐξαίσιοι ἀγῶνες πρὸς κατάκτησιν αὐτῆς καὶ συμπλήρωσιν. Ἡ δ' εὐγενὴς φύσις τοῦ ἔθνους, δῶρον θεόσδοτον, οὐδόλως ὑπὸ τῶν συμφορῶν αὐτοῦ ἡλλοιώθη· καὶ ἡ παιδεία τέλος, διὰ τοὺς θέλοντας σπουδαίως εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιδοθῶσι, κατ' οὐδὲν ἐλαττοῦται σήμερον τῆς ἀρχαίας, ὡς θέλω προσπαθήσει νὰ δείξω διὰ βραχέων.

« Λέξω τοίνυν τὴν ἀρχαίαν παιδείαν ὡς διέκειτο » (1).

Ἡ ἀγωγή τῶν παίδων παρὰ τοῖς πάλαι σκοπὸν μάλιστα εἶχε τὴν πόλιν· διότι ἐπεκράτει παρ' αὐτοῖς ἡ ἀρχή, ἣν ἐκφράζει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι « οὐ χρὴ νομίζειν αὐτὸν αὐτοῦ

(1) Ἀριστοφ. Νεφ. στ. 943.

εἶναι τῶν πολιτῶν· ἀλλὰ πάντας τῆς πόλεως ». Καί, κατὰ Δημοσθένη· « Ἡγεῖτο ἕκαστος οὐ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ μόνον γεγονέναι, ἀλλὰ καὶ τῇ πατρίδι ». Καὶ εὐνόητον ἐστίν, ὅτι ἐν δημοκρατίαις, ἐν αἷς ἄρχων ἦν ὁ ὑπὸ τοῦ πλήρου ἀναδεικνύμενος, καὶ νομοθέτης ἦν πᾶς πολίτης, ἔπρεπε πάντες νὰ παρασκευάζωνται πρὸς σκόπιμον καὶ ἀκίνυνον ἐξάσκησιν τῶν μεγάλων τούτων ἀστυκῶν καθηκόντων· ἔπρεπε πᾶν παιδίον ν' ἀνατραφῇ ὡς μέλλον πολιτευόμενος. Δι' ὃ καὶ « αἱ μᾶλλον εὐημεροῦσαι » τῶν πόλεων, κατ' Ἀριστοτέλη, περὶ πλείστου ποιούμεναι τὴν ἠθικὴν τῶν πολιτῶν ἀγωγὴν, εἶχον δημοσίους ἐπιμελητὰς τῶν ἐφήβων, καὶ παιδονόμους, καὶ κοσμητάς, καὶ σωφρονιστάς· καὶ περὶ Σπάρτης, ὅπου οἱ τοιοῦτοι ἄρχοντες ἐκαλοῦντο Βιδιαῖοι, λέγει ὁ Ξενοφῶν, ὅτι « Οὐδέποτε ἐκεῖ οἱ παῖδες ἔρημοι ἄρχοντος εἰσίν ».

Ἦν δ' ἔργον τῶν ἀρχόντων τούτων νὰ ἐπιτηρῶσι καὶ ρυθμίζωσι τῶν νέων τὰ ἥθη, καὶ νὰ ἐνασκῶσιν αὐτούς, ὡς εἰς πρώτην τοῦ χρηστοῦ ἀνδρὸς ἀρετὴν, εἰς κοσμιότητα καὶ εἰς σωφροσύνην, καὶ νὰ τοὺς τρέφωσιν εἰς σέβας πρὸς τὸ ἠθικῶς ἀγαθόν, καὶ μάλιστα εἰς σέβας εἰς ἑαυτούς. Ὡστε ἔλεγε Δημήτριος ὁ Φαληρεύς, « Τοὺς νέους δεῖν ἐπὶ μὲν τῆς οἰκίας τοὺς γονεῖς αἰδεῖσθαι, ἐν δὲ ταῖς ὁδοῖς τοὺς ἀπαντῶντας, ἐν δὲ ταῖς ἐρημίαις ἑαυτούς ». Διὰ τοῦτο ἐπετήρουν αὐτῶν καὶ τὸ ἥθος, καὶ τὸν τρόπον, καὶ τὴν ἀναβολήν, καὶ τὸ βάδισμα, καὶ ἀπειργον αὐτοὺς συχνῆς φοιτήσεως εἰς δημόσια μέρη, εἰς δικαστήρια, βουλευτήρια, καὶ τὴν ἀγοράν, καὶ τοσοῦτον πάσης πολιτικῆς πολυπραγμοσύνης μεμακρυσμένους ἐπαιδοκόμουν αὐτούς, ὥστε περὶ Θεομνήστου, προσήβου ἤδη ὄντος, ὅτε οἱ Τριάκοντα ἐθανάτωσαν τὸν πατέρα του, ὁ Λυσίας λέγει, ὅτι, « ταύτην

ἔχων τὴν ἡλικίαν, οὐδ' εἰ ἐστὶν ὀλιγαρχία ἠπίστατο ».

Τὸ δ' ἐλατήριον ταύτης τῆς ἀγωγῆς, ἣτις διέπλαττε τοὺς ἀτρομήτους τῆς ἀρχαιότητος ἥρωας, ἴσως ξενήκουστον φανῇ ὅτι ἦν ὁ « φόβος », ὃν ὁμῶς ἐταύτιζον οἱ ἀρχαῖοι μετὰ τῆς αἰδοῦς. « Ἡ γὰρ τῶν ἀρχόντων παρουσία », λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, « ἐμποιεῖ τὴν ἀληθινὴν αἰδῶ καὶ τὸν τῶν ἐλευθέρων φόβον ». Ἀλλὰ τὸν φόβον τοῦτον ἐνεποιοῦν καὶ δι' ὕλικῶν προσέτι τιμωριῶν κατὰ τῶν ἀπειθούντων, αὐτοὺς « ὥσπερ ξύλον διεστραμμένον καὶ καμπτόμενον εὐθύνοντες ἀπειλαῖς καὶ πληγαῖς » κατὰ Πλάτωνα· καὶ οἱ δυσήνιοι « ἐτραχηλίζοντο καὶ ἐμαστιγοῦντο » διὰ τοῦ « νάρθηκος », ὃν σχολιαστῆς τις ἐτυμολογεῖ « ἀπὸ τοῦ νεαροῦς θήγειν, ἥτοι τοὺς νεαροὺς παῖδας ἀκονᾶν καὶ ὀρμᾶν πρὸς τὰ μαθήματα », ὡς καὶ ὁ κωμικὸς Μένανδρος φρονεῖ ὅτι « ὁ μὴ δαρεῖς ἄνθρωπος οὐ παιδεύεται ».

Οὕτως ἐπαιδαγωγοῦντο εἰς αὐστηρὰν πειθαρχίαν, εἰς συστολήν καὶ αἰδῶ, εἰς ὑποταγὴν εἰς τοὺς νόμους, καὶ εἰς ἀποχὴν ἀπὸ αῶρου εἰς τὰ δημόσια ἀναμίξεως, ὑποβαλλόμενοι ἀγογγύστως καὶ εἰς σωματικὰς πολλάκις ποινὰς οἱ μεγαλόφρονες νεανίαί, ἄνευ ταπεινώσεως τῆς φιλοτιμίας αὐτῶν, διότι ταπεινωτικὴν ἐθεώρουν οὐχὶ τὴν κόλασιν, ἀλλὰ τὴν κολάσιμον πράξιν. Καὶ αὐτοὶ δὲ τῆς Σπάρτης οἱ ἀδάμαστοι μαχηταὶ οὕτως ἀνετρέφοντο ἐν τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ, ὥστε ὁ Ξενοφῶν λέγει περὶ αὐτῶν· « Ἐκείνων γὰρ ἥττον μὲν ἂν φωνὴν ἀκούσαις ἢ τῶν λιθίνων, ἥττον δ' ἂν ὄμματα μεταστρέψαις ἢ τῶν χαλκῶν, αἰδημονεστέρους δ' ἂν αὐτοὺς ἡγήσαιο τῶν ἐν τοῖς θαλάμοις παρθένων ». Οὕτω δὲ παιδευόμενοι εἰς σεμνότητα καὶ εἰς πειθαρχίαν, ἠὔξανον εἰς σπουδαιότητα καὶ εἰς γνῶσιν τοῦ καθήκοντος, ἱκανοὶ νὰ ἄρχωσι, καθ' ὃ μαθόντες νὰ ἄρχωνται. « Τὸν γὰρ

μέλλοντα καλῶς ἄρχειν, ἀρχθῆναι δεῖν πρότερον » λέγει ὀρθῶς ὁ Ἀριστοτέλης.

Καθωδήγουν δὲ τῶν εὐπορωτέρων νέων τὴν ἀνατροφὴν καὶ κατ' οἶκον παιδαγωγοί, παραλαμβάνοντες αὐτούς, κατὰ τὸ ἕκτον περίπου ἔτος, ἀπὸ τῶν τροφῶν, ἐνίοτε μὲν μισθωτοί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ θεράποντες, ἢ καὶ δοῦλοι. Καὶ εἶχον μὲν πᾶσαν ἐπ' αὐτῶν πειθαρχικὴν ἐξουσίαν· ἀλλὰ δὲν ἦσαν διδάσκαλοι, συνώδευον δὲ μόνον τοὺς παῖδας εἰς τοῦ διδασκάλου, καὶ ἐπετήρουν αὐτῶν τὴν συμπεριφορὰν· δι' ὃ καὶ παρ' αὐτῶν παιδεία κυρίως δὲν ἀπητεῖτο· πολυλάκις μάλιστα ὑπὸ τῶν συγγραφέων ψέγονται οἱ γονεῖς, ὅτι παρέδιδον τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἀμαθῶν καὶ βαρβαρίζόντων, καὶ εἰς πᾶν ἄλλο ὡς ἀχρήστων θεωρουμένων. « Ὅ,τι δ' ἂν εὖρωσιν ἀνδράποδον οἰνόληπτον », λέγει ὁ Πλούταρχος, « καὶ λίχρον, πᾶσαν πραγματείαν ἀχρηστον, τούτῳ φέροντες ὑποβάλλουσι τοὺς υἱούς ».

Ἀλλ' ἐν ᾧ τὴν ἠθικὴν ἀγωγὴν, καθ' ὃ συμβάλλουσιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν πολιτικῶν ἀρετῶν, ἐθεώρουν ὡς δημοσίας ἐπιμελείας ἀξίαν οἱ ἀρχαῖοι, δὲν φαίνονται τὴν αὐτὴν πεποίθησιν ἔχοντες καὶ περὶ τῆς κυρίως ἐκπαιδεύσεως, ἣν « αἱ πλεῖσται πόλεις » κατέλειπον μᾶλλον εἰς τὴν διάκρισιν ἐνὸς ἐκάστου, « ἀφεῖσαι παιδεύειν ὅπως τις ἐθέλει τοὺς ἑαυτῶν παῖδας », ὡς ὁ Ξενοφῶν μαρτυρεῖ. Καὶ ἀναφέρει μὲν ὁ Αἰσχίνης Σολωνίους τινὰς νόμους περὶ ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἀθήναις, ἀλλ' αὐτοὶ περιστρέφονται εἰς τὴν ἀστυνομίαν τῶν διδασκαλείων, κανονίζοντες, ὑπὲρ τῶν ἡθῶν, τὰς ὥρας τῆς ἀνοίξεως αὐτῶν καὶ τῆς κλείσεως, καὶ τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰ προσόντα τῶν εἰς οὓς ἡ εἴσοδος ἐπετρέπετο. Καὶ ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ νόμου, παραγγέλλοντος

νὰ διδάσκωνται τοῖς παιδίοις ἡ μουσικὴ καὶ ἡ γυμναστική· καὶ ἀλλαχοῦ μνημονεύεται κείμενον, ἴσως τοῦ αὐτοῦ νόμου, λέγον· «*Τοὺς παῖδας διδάσκεσθαι πρῶτον νεῖν τε (δηλαδὴ κολυμβᾶν) καὶ γράμματα*». Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν παραγγελίαι καὶ νοθεσίαι μᾶλλον ἢ διαταγαὶ τοῦ νομοθέτου δημοσίως ἐπιβαλλόμεναι. Οὕτε δ' ἡ ὑπὸ τῶν Τροϊζηνίων ἐπὶ τῶν Μηδικῶν ψηφισθεῖσα δημόσιος μισθοδοσία τῶν διδασκάλων, πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν παρ' αὐτοῖς προσφυγόντων Ἀθηναίων, ἦτον ἄλλο ἢ φιλόξενος καὶ φιλάδελφος ἐλευθεριότης ἐν περιστάσει ἐκτάκτῳ, οὐχὶ δ' ἀπόδειξις δημοσίως ὀργανισμένης παιδείας. Ὁ Χαιρώνδας μόνος λέγεται νομοθετήσας τοῖς Ἐπιζεφυρίοις Λοκροῖς «*τῶν πολιτῶν τοὺς υἱεῖς ἅπαντας μαθάνειν γράμματα, χορηγούσης τῆς πόλεως τοὺς μισθοὺς τοῖς διδασκάλοις*». Ἀλλὰ τῶν νόμων τούτων ἡ γνησιότης ἠμφισβητήθη. Ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς δὲ τὸ πρῶτον ἐποχῆς ἀπαντᾶται παράδειγμα στρατηγοῦ διενεργήσαντος ἐξετάσεις μαθητῶν καὶ διδασκάλων, καὶ πρὸς ἐμφύχωσιν τοὺς εὐδοκιμωτέρους εἰς δεῖπνον καλέσαντος.

Ἐλεύθερος ἦν ἕκαστος ἐπομένως νὰ παιδευθῇ ὡς καὶ ὅσον ᾔθελε· δι' ὃ καὶ ἐν Ἀθήναις, λέγει ὁ Πλάτων, ὅτι μόνοι οἱ παῖδες τῶν «*καλῶν κάγαθῶν*» ἐπαιδεύοντο. Ἐγίνετο δ' ἡ ἐκπαίδευσις οὐχὶ κατ' οἶκον, ἀλλ' εἰς διδασκαλεῖα, ἅτινα ἦσαν ἰδιωτικαὶ ἐπιχειρήσεις διδασκάλων, μισθὸν πραττόντων παρὰ τῶν μαθητῶν αὐτῶν, καὶ εἰς ἃ προσήρχοντο, ἢ ἔπρεπε νὰ προσέρχωνται οὗτοι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Πλάτωνος, περὶ τὸ δέκατον ἔτος τῆς ἡλικίας των.

Κατ' ἔθος ὁμῶς, πανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐν ταῖς ἐπισημοτέραις πόλεσι καὶ κατὰ τοὺς ἀρίστους καιροὺς, ἦν ὁμοιόμορφος «*ἡ ἐγκύκλιος παιδεία, πάντων τῶν Ἑλλή-*

ων ὁμοίως παιδευομένων », κατὰ Θεόφραστον, καὶ περιε-
λάμβανε πρωτίστως τρία τινά, τὴν γραμματικὴν, τὴν
μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικὴν. Περὶ τῶν Ἀθηναίων
δ' ἰδίως λέγει ὁ Πλάτων· « Ὅρωντες γράμματα καὶ μου-
σικὴν καὶ γυμναστικὴν ὑμᾶς τε αὐτοὺς καὶ τοὺς παῖδας
ὑμῶν ἱκανῶς μεμαθηκότας, ἃ δὴ παιδείαν ἀρετῆς τε-
λείαν εἶναι ἡγεῖσθε . . . ». Καὶ περὶ τῶν ἄλλων Ἑλλή-
νων, πλὴν τῶν Σπαρτιατῶν, ὁ Ξενοφῶν· « Τῶν μὲν τοί-
νυν ἄλλων Ἑλλήνων οἱ φαίνονται κάλλιστα τοὺς υἱεῖς
παιδεύειν . . . πέμπουσιν εἰς διδασκάλων μαθησομένους
καὶ γράμματα καὶ μουσικὴν καὶ τὰ ἐν παλαίστρᾳ ».

Ἦν δ' ἡ Γραμματικὴ ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ
γράφειν, καὶ τὰ πάθη τῶν λέξεων διακρίνειν, τέχνη εὐκο-
λος, ἣν ταπεινοὶ πολλάκις ἐδίδασκον βιομήχανοι, ὑπὸ τοῦ
Λουκιανοῦ σκωπτικῶς μετ' ἀνδρῶν ταριχοπωλῶν καταριθ-
μούμενοι, ἐν ταῖς τριόδοις οὐ σπανίως μετὰ τῶν μαθητῶν
αὐτῶν καθήμενοι, « χαμαιιδιδίσκαλοι », ὡς καλεῖ αὐτοὺς
ὁ Ἱεροκλῆς, ἀπὸ λυπροῦ μισθαρίου ἀποζῶντες, καὶ αὐτοῦ
ἔστιν ὅτε ἀνάξιτοι διὰ τὴν ἀμάθειάν των, ὡς ἐκεῖνος πρὸς ὃν
προσελθὼν ὁ Θεόκριτος, καὶ ἀκούσας αὐτὸν φαύλως ἀνα-
γινώσκοντα, τὸν ἠρώτησε· « Διατί γεωμετρεῖν οὐ διδά-
σκεις; Τοῦ δ' εἰπόντος, ὅτι οὐκ οἶδα· καὶ τί τοῦτ' ; εἶ-
πεν· οὐδὲ γὰρ ἀναγινώσκειν ».

Ἀλλὰ τὴν στοιχειωδεστάτην ταύτην γνῶσιν τῆς γραμ-
ματικῆς ἀνεδείκνυε σπουδαίαν διὰ τὴν διάπλασιν καὶ ἐκ-
παίδευσιν τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας ἡ περίστασις, ὅτι τὸ
πάγκοινον βιβλίον ἐξ οὗ ἐδιδάσκοντο τὴν ἀνάγνωσιν, καὶ ὃ
ἠναγκάζοντο ν' ἀντιγράφωσι καὶ ν' ἀποστηθίζωσιν, ἣν ἡ
ποιητικὴ ἐγκυκλοπαιδεία πασῶν τῶν θρησκευτικῶν, ἠθι-
κῶν, πολιτικῶν καὶ πολεμικῶν γνώσεων τῶν ἀρχαίων, ἣν

ὁ Ὅμηρος. Τούτου, κατὰ Ξενοφῶντα, ἕκαστος πατήρ ἠνάγκαζε τὸν υἱὸν αὐτοῦ « Πάντα τὰ ἔπη μαθεῖν, ὅπως ἀνὴρ ἀγαθὸς γένηται ». Καὶ μετὰ τοῦ Ὀμήρου συνεδιδάσκοντο « οὐ ψυχαγωγίας χάριν, ἀλλὰ σωφροτισμοῦ », κατὰ Στράβωνα, καὶ ἄλλοι τινὲς ποιηταί, συναπεργαζόμενοι τῆς διανοίας τὸν ἐξευγενισμόν, ὡς καὶ ὁ Πλάτων λέγει· « Παρατιθέασιν αὐτοῖς ἐπὶ τῶν βάθρων ἀναγινώσκειν ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα, καὶ ἐκμανθάνειν ἀναγκάζουσιν, ἐν οἷς πολλαὶ μὲν ρουθετήσεις ἔνεισι, πολλαὶ δὲ διέξοδοι καὶ ἔπαινοι καὶ ἐγκώμια παλαιῶν ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ἵνα ὁ παῖς ζηλῶν μιμῆται καὶ ὀρέγεται τοιοῦτος γενέσθαι ». Καὶ τ' αὐτὰ πρεσβεύει καὶ ὁ Αἰσχίνης· « Διὰ τοῦτο γὰρ οἶμαι ἡμᾶς παῖδας ὄντας τὰς τῶν ποιητῶν ἐκμανθάνειν γνώμας, ἵν' ἄνδρες ὄντες αὐταῖς χρώμεθα ». Ὡστε τοὺς ποιητάς, καθ' ὃ ταμίας πάσης τῆς ἀρχαίας σοφίας, αἰνίττεται καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ὅτε λέγῃ περὶ τῶν γραμμάτων ἐν γένει· « Τοὺς ἐπισταμένους καὶ ὀρθῶς χρωμένους αὐτοῖς μὴ μόνον ἐμπείρους γίνεσθαι τῶν ἐπὶ τῆς ἡλικίας τῆς αὐτῶν πραχθέντων, ἀλλὰ καὶ τῶν πρόποτε γιγνομένων ».

Ἡ δὲ Μουσική, εἰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης διατείνεται, ὅτι « ἡδονῆς χάριν οἱ πλεῖστοι μετέχουσιν αὐτῆς », ἦν ὁμῶς τέχνη θεωρουμένη ὡς ἐπίσης ἀπαραίτητος εἰς πάντας τοὺς ἐλευθερίως τεθραμμένους, καθ' ὃ ρυθμίζουσα αὐτῶν τὴν ψυχὴν. « Πᾶς γὰρ ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εὐρυθμίας τε καὶ εὐαρμοστίας δεῖται », κατὰ Πλάτωνα, ὅστις καὶ συνεχομένην αὐτὴν θεωρεῖ μετὰ πάσης τῆς ἠθικῆς τῶν λαῶν ὑπάρξεως· δι' ὃ καὶ φρονεῖ μετὰ τοῦ Δάμωνος ὅτι « οὐδαμοῦ κινουῦνται μουσικῆς τρόποι ἄνευ πολιτικῶν νόμων τῶν μεγίστων ». Καὶ μικρᾶς μὲν ἀπελάμβανε τιμῆς ἡ μουσική ὅτε ἦν ἀπλῆ βιοποριστικὴ χειρουργία, ὡς ἐχλεύα-

Ακαδημία Ἀθηνῶν / Academy of Athens

εν ὁ Ἀλκιβιάδης τῶν Θηβαίων τὴν ἔξοχον περὶ τὸ αὐλεῖν ἐξιότητα, λέγων, « *Αὐλήτωσαν οὖν Θηβαίων παῖδες, οὐ γὰρ ἴσασι διαλέγεσθαι* ». Καὶ οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν αὐλικὴν κατ' ἀρχὰς ζήλω τῶν Θηβαίων ἐπιδοθέντες, ἀπέρριψαν εἴτα αὐτήν, ὥς καὶ ἡ Θεὰ αὐτῶν εἶχε ρίψει τοὺς αὐλοὺς εἰς τὸν δύσμορφον Μαρσύαν. Ἀλλ' ἐκείνη μὲν φιλέσκως εἶχεν ἀρνηθῆ τὴν τέχνην τοῦ αὐλεῖν ὥς τὸ πρόσωπον διαστρέφουσιν, οὗτος δέ, κατ' Ἀριστοτέλην, « ὥς μὴ συντείνουσιν πρὸς ἀρετὴν ». Ἡθοποιητικὴν δὲ μᾶλλον ἐφρόνουν τὴν λύραν καὶ τὴν κιθάραν, οὐ μόνον ὥς τὴν ψυχὴν εἰς καθαρωτέραν ἐντεινούσας ἀρμονίαν, ἀλλὰ καὶ διότι πρὸς αὐτὰς ἐψάλλοντο αἱ μεγάλων καὶ εὐγενῶν πράξεων ποιητικαὶ διηγήσεις. « *Πρὸς δὲ τούτοις ἐπειδὴν κιθαρίζειν μάθωσι* », λέγει ὁ Πλάτων, « *ἄλλων αὖ ποιητῶν ἀγαθῶν ποιήματα διδάσκουσι μελοποιῶν, εἰς τὰ κιθαρίσματα ἐντείνοντες, καὶ τοὺς ῥυθμούς τε καὶ τὰς ἀρμονίας ἀναγκάζουσιν οἰκειοῦσθαι ταῖς ψυχαῖς τῶν παίδων, ἵνα ἡμερώτεροί τε ᾧσι, καὶ εὐρυθμότεροι καὶ εὐαρμοστότεροι γιγνώμενοι, χρησίμως ᾧσιν εἰς τὸ λέγειν τε καὶ πράττειν* ». Τοσοῦτο δὲ σπουδαῖον μέρος τῆς ἀγωγῆς ἐθεωρεῖτο μετὰ τῶν γραμμάτων καὶ ἡ μουσική, ὥστε, κατ' Αἰλιανόν, οἱ Μιτυληναῖοι ἀτιμωτικὴν ποινὴν ἐπέβαλλον εἰς τοὺς ἀφισταμένους τῶν συμμάχων, τὴν ἀπαγόρευσιν τοῦ διδάσκεισθαι γράμματα καὶ μουσικὴν, « *πασῶν κολλάσεων ἡγησάμενοι βαρυτάτην εἶναι ταύτην, ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀμουσίᾳ καταβιῶναι* ». Ἦρχιζε δ' ἡ διδασκαλία τῆς μουσικῆς, κατὰ Πλάτωνα, ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου ἔτους τῆς ἡλικίας.

Ἡ δὲ *Γυμναστική*, ὑπὸ γυμναστῶν καὶ παιδοτριβῶν εἰς τὰ γυμνάσια ἐνασκουμένη καὶ διδασκομένη ἐν ταῖς παλαίστραις, σκοπὸν εἶχε τὴν ἀνάπτυξιν ἰσχυροῦ σώματος, καὶ

καθ' ἑαυτὸ χρησίμου εἰς τῆς πατρίδος τὴν ὑπηρεσίαν, καὶ μόνου καταλλήλου ἵνα στέγη ψυχὴν ἰσχυράν. Περιελάμβανε δὲ πάσας τὰς ἀσκήσεις τοῦ σώματος, καὶ προσέτι καὶ τὴν ὀπλομαχίαν καὶ τὴν ἱππικὴν, ἀρχομένη μὲν ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας, χωροῦσα δέ, μετὰ τῶν ἐπιπονωτέρων γυμνασμάτων, μέχρι τοῦ δεκάτου ὀγδοοῦ ἔτους, ἢ τοῦ τέλους τῆς ἡβῆς. Καί, κατὰ Πλάτωνα, ἔπρεπε νὰ συμβαδίζωσι μουσικὴ καὶ γυμναστική, ἰσορρόπως τὸ φιλόσοφον καὶ τὸ θυμοειδὲς ἀναπτύσσουσai τῆς ψυχῆς. « Τὸν κάλλιστ' ἄρα μουσικῇ γυμναστικὴν κεραννύντα, καὶ μετριώτατα τῇ ψυχῇ προσφέροντα, τοῦτον ὀρθώτατ' ἂν φραϊμεν εἶναι τελέως μουσικώτατον καὶ εὐαρμοστότατον ».

Ἄλλ' ὁ τοσοῦτον στενὸς κύκλος παιδείας δὲν ἐδύνατο ν' ἀρκέσῃ ἐπὶ πολὺ εἰς διάνοιαν ὡς τὴν Ἑλληνικὴν. Ἐν δημοκρατουμέναις πολιτείαις ἢ περὶ τὸ λέγειν εὐχέρεια ἦν ἐν τῶν ἀναγκαιοτάτων προτερημάτων. Καὶ ἡ μὲν κατάχρησις αὐτῆς παρήγαγε τὴν ἀδολεσχίαν, περὶ ἧς παραπονεῖται ὁ Ἀριστοφάνης, ὅτι « νεανίσκων ἀεὶ δι' ἡμέρας λαλούντων πλῆρες τὸ βαλανεῖον ποιεῖ, κενὰς δὲ τὰς παλαίστρας ». Ἐκ δὲ τῆς ὑπὸ μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν καλλιεργείας αὐτῆς ἐβλάστησεν ἡ ῥητορική, ἣν ὡς τέχνην ἐδίδαξε πρῶτος ὁ Λυσίας, μετὰ τὰ Πελοποννησιακά, καὶ μετ' αὐτὸν ἕτεροι, παρὰ τῶν ἐθελοντῶν ἀκροατῶν μισθὸν πράττοντες οὐχὶ ἐλάσσονα τῶν χιλίων δραχμῶν. Καὶ ὁ Ἰσοκράτης εἰς τὸν Δημοσθένην, θελήσαντα νὰ δώσῃ 200 μόνον δραχμάς, ὅπως μάθῃ τὸ πέμπτον τῆς τέχνης, « Οὐ τεμαχίζομεν, ὦ Δημόσθενες, εἶπε, τὴν πραγματείαν. Ὡσπερ δὲ τοὺς καλοὺς ἰχθῦς ὅλους πωλοῦμεν, οὕτω καὶ γώ σοι, εἰ βούλοιο μαθητεύειν, ὁλόκληρον ἀποδώσομαι τὴν τέχνην ». Καὶ γνωστοὶ εἰσὶν οἱ Κλεάνθαι, οἱ Μένανδροι

καὶ οἱ Ἀσκληπιάδαι, οἵτινες φρεαντλοῦντες καὶ κηπουροῦν-
τες κατάρθουν ν' ἀποτίσωσι τὰ διὰ τοὺς τότε χρόνους βα-
ρύνοντα ταῦτα δίδακτρα.

Ἀλλ' ἡ τέχνη τοῦ λέγειν προὔποτίθησι τὴν τοῦ νοεῖν
καὶ διαλογίζεσθαι, ἧς ἡ κατάχρησις καὶ διαστροφή ἦν ἡ
παιδαριώδης σοφιστική. « Καὶ γάρ, ὥσπερ ἐκ τύχης τότε
φωρὰ γενέσθαι συνέβη σοφιστῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι, λέγει ὁ
Πλούταρχος, καὶ τούτοις οἱ νέοι πολὺν τελοῦντες ἀργύ-
ριον, οἰήματος ἐπληροῦντο καὶ δοξοσοφίας, καὶ λόγων
ἐζήλουν σχολὰς καὶ διατριβὰς ἀπράκτους ἐν ἔρισι καὶ
φιλοτιμίαις· καλὸν δὲ καὶ χρήσιμον οὐδ' ὀτιοῦν ». Ἀλλ'
ἄνθρωπος δαιμόνιος, ὁ Σωκράτης, ἐκ τῶν ματαιοσχόλων τούτων
συζητήσεων ἐπωφεληθεὶς, ἔτρεψεν αὐτὰς πρὸς τὴν εὕρεσιν
τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐσκέδασε μεταξὺ τῶν
ἀνθρώπων τὸ πρὶν παρ' ὀλίγοις ἐν κρυπτῷ αὐγάζον οὐρά-
νιον φῶς τῆς φιλοσοφίας, ἧς πρώτην σχολὴν ἱδρυσεν ὁ θε-
σπέσιος αὐτοῦ μαθητής, ὁ Πλάτων, τὴν Ἀκαδημίαν.

Ἡ φιλοσοφία ὅμως μικρὸν θὰ διέφερε τῆς σοφιστικῆς,
ἂν δὲν ἐστηρίζετο καὶ ἐπὶ γνώσεων ἐπιστημονικῶν, ὧν αἱ
δημωδέστεραι, καὶ τοῖς ἀνωτέρας παιδείας ἐφιεμένοις κοι-
νότερον διδασκόμεναι, ἦσαν ἡ ἀριθμητική, ἡ γεωμετρία
καὶ ἡ ἀστρονομία. Καὶ ὁ μὲν Σωκράτης διδακτέα ἐφρόνει
μόνα τὰ στοιχειωδέστερα καὶ κοινωνικῶς χρησιμώτερα τού-
των μέρη. Ὁ Ἰσοκράτης ὅμως, καὶ τοι λέγων ὅτι « οἱ
πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ὑπειλήφασιν ἀδολεσχίαν καὶ
μακρολογίαν εἶναι τὰ τοιαῦτα τῶν μαθημάτων », οὐχ
ἥττον ὑπερασπίζεται τὴν σπουδὴν αὐτῶν ὡς οὐχὶ ὅλως
ἀνωφελῆ. Ὁ δὲ Πλάτων ἤδη λέγει· « Ἔτι δὲ τοίνυν τοῖς
ἐλευθέροις ἐστὶ τρία μαθήματα, λογισμὸν μὲν καὶ τὰ
περὶ ἀριθμοὺς ἐν μᾶθημα, μετρητικὴν δὲ μήκους καὶ

ἐπιπέδου καὶ βάθους ὡς ἐν αὐτῷ δεύτερον, τρίτον δὲ τῆς τῶν ἀστρον περιόδου πρὸς ἀλλήλα ὡς πέφυκε πορεύεσθαι ». Ἐδιδάσκοντο δ' αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἀριθμητικῆς ὁμοῦ μετὰ τῶν γραμμάτων. Καὶ μόνον ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις, καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων, αἱ ἐπιστῆμαι αὐταὶ μετὰ τῆς φιλοσοφίας (ἢ διαλεκτικῆς) καὶ τῆς ῥητορικῆς, τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς μουσικῆς, ἀπετέλεσαν τὸν κύκλον τῶν ἑπτὰ ἐπιστημῶν, αἵτινες περιελάμβανον κατὰ τοὺς τότε πάσας τὰς τῇ ἐλευθερίᾳ ἀγωγῇ πρεπούσας γνώσεις. Εἰς ταύτας δέ τινες προσέθεντο καὶ τὴν ἰατρικὴν, ἄλλοι δὲ καὶ τὴν καλλιτεχνίαν, ἥτοι τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν γραφικὴν.

Τοιαύτη, ἐν βραχεῖ, τῶν ἀρχαίων ἡ ἀγωγή καὶ παιδεία. Ἄν δ' ἐκεῖθεν εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς στρέψωμεν τὸ βλέμμα, εὐρήσομεν ὅτι ἡ πρώτη ἀγωγή στερεῖται μὲν νῦν τῆς δημοσίας ἐπιμελείας καὶ διευθύνσεως, ἴδρυται ὅμως ἐπὶ βάσεως ὀρθοτέρας, τῆς ἠθικῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἐπιβάλλεται οὐχὶ διὰ μαστιγώσεων καὶ πληγῶν, ἀλλὰ διὰ τῆς γνησίας φιλοτιμίας, καὶ διὰ τῆς ἐνασκήσεως τῶν ἀρχῶν εἰς ἃς πᾶς γονεὺς ὑποχρεοῦται ὑπὸ τῆς θρησκείας ν' ἀνατρέφῃ ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Ἐξ ἐναντίας δ' ἡ κυρίως ἐκπαίδευσις, ἡ δημοτικὴ καὶ, διατάσσεται παρ' ἡμῖν ὑπὸ τοῦ νόμου πολὺ ὑποχρεωτικώτερον ἢ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Λαὸς ἐλεύθερος ἀπαιτεῖται νὰ ᾖ λαὸς πεπαιδευμένος. Ἡ ἐξάσκησις τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ἀπαιτεῖ γνώσεών τινων δόσιν, καὶ περὶ τῆς χορηγίας αὐτῶν μεριμνᾷ παρ' ἡμῖν ὁ νόμος, διδασκάλους παιδεύων, καὶ δημοτικὰ καὶ Ἑλληνικὰ σχολεῖα πανταχοῦ τοῦ κράτους δημοσίᾳ δαπάνῃ διατηρῶν.

Ἡ δὲ τῆς ἀνωτέρας παιδείσεως ἀνάγκη οὐδ' ἡ αὐτὴ

εἰς τὴν, οὐδ' ἐκ τῆς αὐτῆς πηγάζει θεωρίας, ὡς ἡ τῆς κατω-
 τρας. Καὶ πᾶσα μὲν ἐξηυγενισμένη πολιτεία καὶ ἐνδιαφέ-
 ρεται, καὶ ἀνάγκην ἔχει, καὶ καύχημα ἑαυτῆς θεωρεῖ, νὰ
 περιέχῃ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἄνδρας πολυμαθεῖς, οἵτινες
 οἷός τις νὰ ὑπηρετῶσι καὶ δοξάζωσιν αὐτήν· ἀλλ' οὐδὲ δύ-
 νатаι οὐδ' ἀνάγκην ἔχει ν' ἀπαιτῇ ἵνα ὦσι πάντες αὐτῆς οἱ
 πολῖται σοφοί, ὡς ἀξιοῖ νὰ ἔχωσι πάντες τὴν διανοητικὴν
 ἀροπαίδειαν. Παρασκευάζει ἐπομένως διδασκτήρια εἰς ἃ νὰ
 εὐρίσκωσιν ἀφορμὴν καὶ εὐκολίαν νὰ γίνωνται μέτοχοι τῆς
 ἀνωτάτης παιδείας οἱ βουλόμενοι καὶ δυνάμενοι, ἀδιαφο-
 ροῦσα ὁμῶς τίνες ἔσονται οὗτοι, καὶ πεπεισμένη ὅτι, ἐν
 λαῷ φιλοτίμῳ καὶ νοήμονι ὡς τῷ Ἑλληνικῷ, οὐδέποτε αἱ
 τάξεις αὐτῶν ἔσονται λειψανδροῦσαι καὶ ἀραιαί, τὰ δὲ τῶν
 ἀπολειπομένων κενὰ προθύμως ἀναπληρωθήσονται πάντοτε
 ὑπὸ πλειόνων ἢ ὅσους ἀπαιτεῖ ἡ δημοσία ἀνάγκη, ὑπὸ τῶν
 κατανοούντων ὅτι αὐτοὶ ἔχουσι πρῶτον καὶ μέγιστον καὶ
 ἠθικὸν καὶ ὕλικόν συμφέρον ἵνα ἐκπαιδευθῶσι.

Καὶ ὁμῶς ἐλευθεριώτερος παρ' ἡμῖν σήμερον ὁ νόμος τοῦ
 ὅσον αὐστηρῶς ἀπαιτοῦσιν αἱ τῆς πολιτείας ἀνάγκαι, καὶ
 τοῦ ὅσον ἐστὶ παρ' οἷῳ δῆποτε ἄλλῳ ἔθνει, ἀφορῶν δ' εἰς
 τὴν ταχίστην ἐπανόρθωσιν τῆς ἐπὶ τῶν δουλικῶν αἰώνων
 ἐπενεχθείσης ἠθικῆς ζημίας, παρέχει ἄμισθον οὐ μόνον τὴν
 κατωτάτην ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν ἀνωτάτην ἐκπαίδευσιν,
 ἣτις καὶ παρὰ τοῖς προγόνοις ἡμῶν διὰ μεγάλων δαπανῶν,
 καὶ παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν συγχρόνων δι' ἀδρῶν χορη-
 γεῖται διδάκτρων· διότι καὶ παρ' ἐκείνοις, ὡς καὶ παρὰ τισι
 τούτων, ἐπιπολλάζει ἡ δόξα, ὅτι ἡ ἀνωτέρα παιδείσις ἄνευ
 τῆς ἀνωτέρας ἠθικῆς ἀγωγῆς ἐστὶν ὅπλον ἐπικίνδυνον μᾶλ-
 λον ἢ ἐπωφελές, ὡς ἐν ἄλλοις ἐπρέσβευεν ὁ Σωκράτης,
 ὅστις « Τούς, ἄνευ σωφρονεῖν, ταῦτα δυναμένους, ἀδι-

κωτέρους τε, καὶ δυνατωτέρους κακουργεῖν ἐνόμιζεν εἶναι ».

Καὶ γενικῶς μὲν πεπαιδευμένους ἄνδρας καταρτίζουσι παρ' ἡμῖν τὰ Γυμνάσια· τὴν δ' εἰδικὴν καὶ ἐπαγγελματικὴν παιδείαν παρέχει, μετὰ τὴν ἐν ἐκείνοις προπαρασκευήν, τὸ Πανεπιστημεῖον, οὗ τὴν ἀνωτάτην διανοητικὴν ἐνότητα ἀποτελεῖ ἡ φιλοσοφία, εἰς πάσας τὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις τὴν ζωογόνον αὐτῆς ἰκμάδα διακλαδεύουσα, καὶ πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν διὰ τοῦ φωτός αὐτῆς καταυγάζουσα. Ταύτης κεχρισμένοι στρατιῶται οἱ εἰς τὸ στάδιον τῆς πανεπιστημονικῆς παιδείσεως ἀλειτουργοῦμενοι, τάττονται μὲν πάντες ὑπὸ τὴν ἀκτινοβολίαν αὐτῆς σημαίαν, ἀλλ' εἰς τέσσαρας διαστέλλονται λόχους, ἀπὸ τῆς αὐτῆς ὁρμωμένους ἀφετηρίας, πρὸς διάφορα δὲ τέρματα διευθυνομένους.

Καὶ πρωτοστάτης μὲν χωρεῖ ὁ τῆς Θεολογίας, ἥτις ἐστὶν αὕτη ἡ φιλοσοφία, οὐρανίῳ φωτὶ περιαιγυαζομένη, ἐστὶν αὕτη ἡ ἀλήθεια, — διότι δύο ἀλήθειαι δὲν ὑπάρχουσι, — θεόθεν λαβοῦσα τὸ βέβαιον κύρος, ὃ ἀτελῶς μόνον καὶ ἀμφιβόλως δύνανται νὰ χορηγήσωσιν αὐτῇ αἱ σφαλλόμεναι σκέψεις τοῦ ἀνθρωπίνου πεπερασμένου νοός. Ἡ θεολογία ἐστὶν ἡ φιλοσοφία ἀποκεκαλυμμένη. Οἱ δ' ἐν αὐτῇ διδασκόμενοι τὰς τὸν ἄνθρωπον μᾶλλον ἐνδιαφερούσας ὑψίστας ἀληθείας, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν πηγάζοντας ἠθικοὺς τῆς διαγωγῆς κανόνας, καὶ τὰς ἱστορικὰς περιπετείας δι' ὧν τὰ δόγματα διεκρίθησαν καὶ ἰδρύθη ἀπ' αἰώνων ἡ ἱερὰ ἡμῶν Ἐκκλησία, καὶ τὰ καθήκοντα τῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῆς καθιερωμένων, ἃν ἔχωσιν ἐμβριθῆ τὸν νοῦν καὶ εὐσεβῆ καὶ θερμῶς πατριωτικὴν τὴν καρδίαν, πρέπει νὰ συναισθάνωνται τῆς κλήσεως αὐτῶν τὴν σοβαρότητα καὶ τὸ ὕψος, ὅτι αὐτοὶ ἔσονται οἱ λαμπτήρες τοῦ

ἐν σκότει χωροῦντος λαοῦ, οἱ ἡθοποιοὶ τοῦ ἔθνους, οἱ πα-
ρήγοροι τῶν πασχόντων, οἱ ἔχοντες τὴν κληρονομίαν καὶ
παρακαταθήκην τοῦ ἱεροῦ πυρός, ὃ κατέλιπον αὐτοῖς οἱ
Βασίλαιοι καὶ Χρυσόστομοι, καὶ εἰς οὗ τὴν θέρμην διετη-
ρήθη ζῶν, καὶ ἐξ οὗ ἐξέλαμψεν αὖθις ὁ Ἑλληνικὸς ἐθνι-
σμός. Ἀναλογιζόμενοι πρὸς τίνα ἀγῶνα ἀποδύονται, οὕτως
σφείλουσιν νὰ παρασκευάζωσι τὴν διάνοιαν καὶ τὸ ἦθος αὐ-
τῶν· καὶ ὁ ἑαυτὸν αἰσθανόμενος οὐχὶ τεθωρακισμένον πρὸς
τὴν ἀγίαν κλῆσιν, καὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ οὐχὶ καθάραν,
ὥς πρέπει τῷ προσερχομένῳ εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ τὴν
διάνοιαν αὐτοῦ οὐχὶ ἀπηλλαγμένην τοῦ ζυζανίου τῆς ἀμφι-
βολίας, οἷα πρέπει τῷ στρατιώτῃ τῆς ἀληθείας, ἅς ἀπέχῃ
μᾶλλον ἐπαγγέλματος δι' ὃ πρῶτος πρέπει νὰ θεωρῇ ἑαυτὸν
ἀνάξιον ἂν ὑπὸ τὴν ἱερὰν ἀναβολὴν κρύπτῃ ὑπόκρισιν ἢ
χαλαρὰν πίστιν.

Οἱ δ' ἐν τοῖς φιλολόγοις ταττόμενοι, εἰδικωτέραν μὲν
ἴσως ἔχουσιν ἐντολήν, ἀλλὰ καὶ ταύτην μεγάλην καὶ περι-
σπούδαστον, διότι εἰς τούτων τὰς χεῖρας παραδοθήσονται
ποτε τῶν Ἑλλήνων τὰ τέκνα, ὅπως μορφωθῶσιν εἰς ἄν-
δρας χρηστοὺς καὶ πεπαιδευμένους. Ἡ Ἑλλὰς τοῦ μέλ-
λοντος ἔσται ὅ,τι αὐτοὶ τὴν πλάσωσι. Μεγάλη ἐστὶν ἡ εὐ-
θύνη, καὶ πρέπει ἐν συναισθήσει αὐτῆς νὰ παρασκευάζων-
ται· προσέτι δὲ νὰ μὴ λησμονῶσιν, ὅτι, εἰς διδασκάλους
προοριζόμενοι, Ἕλληνες Ἑλλήνων ἐρμηνευταί, καὶ τοὺς
ἀπογόνους εἰς τὰ τῶν προγόνων μυοῦντες, ὑποδύονται ὑπο-
χρεώσεις ἀνωτέρας ἢ οἱ φιλόλογοι πάντων τῶν ἄλλων
ἐθνῶν, καὶ ὅτι ἡ ἐν τούτοις ἡμιμάθεια ἤττον αὐτοῖς παρα-
βλέπεται· ὥς καὶ εἰς οὐδένα πεπαιδευμένον Ἕλληνα ἐπι-
τρέπεται νὰ μὴ ᾗ, πλὴν τῆς εἰδικῆς ἐπιστήμης του, καὶ
τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας μέχρι τινὸς ἐγκρατῆς.

Σπανιωτέρα ἐστὶν εἰσέτι ἢ παρ' ἡμῖν ἐφαρμογὴ τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, ὅσαι ἐν τῇ αὐτῇ σχολῇ καὶ εἰς ἰδιαίτερον τμῆμα περιελήφθησαν. Αὗται τροφὴν θετικῶν γνώσεων προσάγουσαι εἰς τὴν πεπαιδευμένην διάνοιαν, εἰσὶ πρὸ πάντων χρήσιμοι εἰς τῆς ὕλικῆς εὐημερίας τῶν ἐθνῶν τὴν ἀνάπτυξιν, καὶ εἰς τὴν ἐξάσκησιν προσέτι τῆς μεγάλης βιομηχανίας, εἰς ἣν, ἂν καθυστερῇ σήμερον, πρέπει ὅμως νὰ προαλειφθῇ καὶ τὸ ἡμέτερον ἔθνος, ὅπως μὴ μείνη ἐστερημένον τῶν πλεονεκτημάτων ἃ δαφιλεύει ἡ μεγάλη αὕτη εὐεργέτις καὶ τροφὸς τῶν λαῶν.

Οἱ δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁπαδοὶ κατανοοῦσι βεβαίως εἰς τίνα ἐπίσημον λειτουργίαν παρασκευάζονται. Ζωὴ ἀνθρώπων ἔσται εἰς χεῖρας αὐτῶν. Ἐπὶ τὸν τολμῶντα νὰ θίξῃ αὐτὴν ἄνευ τῶν ἀναγκαίων γνώσεων καὶ ἄνευ τῆς πείρας, ἥτις ἐστὶ τὸ ἔρμα τῶν γνώσεων, ἡ συνείδησίς του, ἂν ἔχῃ συνείδησιν, θέλει προσάπτει τοῦτο ὡς δολοφονίαν. Ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, καὶ τῶν ἀλλοιώσεων αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἐπιδρασίῳ ἢ σωτηρίῳς ἐπενεργούντων σωμάτων, ἢ ἐκ τῶν προτέρων καὶ τῶν ὑστέρων, ἐκ τῆς θεωρίας καὶ ἐκ τῆς πείρας τῶν αἰώνων πηγάζουσα γνώσις τῶν θεραπευτικῶν μεθόδων, εἰσὶ τ' ἀντικείμενα εἰς ἃ περιστρέφεται ἡ ἀνθρωποσώτειρα αὕτη ἐπιστήμη, ἥτις ὁσημέραι μὲν πλουτίζεται καὶ ἐκτείνεται, ἀλλὰ καὶ μέγας εἰς τοὺς δαιμονίους ἡμῶν προπάτορας ὀφείλει ἀνακαλύψει.

Ὡς δ' οἱ ἱατροὶ διαθέτουν τὴν ζωὴν, οὕτως οἱ ὑπηρέται τῆς Θέμιδος ἔχουσιν οὐ μόνον αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς ιδιοκτησίας τὴν πολύτιμον παρακαταθήκην, προσέτι δὲ καὶ αὐτὴν τὴν τῆς ὑπολήψεως καὶ τῆς σωτηρίας τῆς πολιτείας. Καὶ ὅμως ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ἄλλοτε· « Ὡς

ταυμαστὸν εἶη, τό, εἰ μὲν τις βούλοιτο σκυτέα διδάξα-
 θαί τινα, ἢ τέκτονα, ἢ χαλκέα, ἢ ἱππέα, μὴ ἀπορεῖν
 ὅποι ἂν πέμψας τούτου τύχοι· ἐὰν δέ τις βούληται ἢ
 αὐτὸς μαθεῖν τὸ δίκαιον, ἢ υἱὸν ἢ οἰκέτην διδάξασθαι,
 ἢ εἰδέναι ὅποι ἂν ἐλθὼν τύχοι τούτου ». Ἦδη δὲ οἶδεν
 ὅποι ἂν ἐλθὼν τύχοι », διότι ἡ νομικὴ σχολὴ διδάσκει
 τὸ δίκαιον καὶ τὸ νόμιμον, καὶ τὰς βάσεις ἐφ' ὧν αἱ πολι-
 τεῖαι στηρίζονται, καὶ τοὺς θετικοὺς νόμους τοὺς διέποντας
 τὰς σχέσεις μεταξὺ πολιτῶν· καὶ ἐν αὐτῇ καταρτίζεται ὁ
 ἀδέκαστος δικαστής, καὶ ὁ τῆς δικαιοσύνης φιλαλήθης
 συνήγορος, καὶ ὁ ἐν τῇ διοικήσει μέλλων τῶν νόμων ἐφαρ-
 μοστής. Εἰς ταύτην ἀφορᾷ ἡ πατρίς, ὅπως ἐσαεὶ κενοδό-
 ξων ἀνικανοτήτων ἀπηλλαγμένη, ἐμπιστεύηται τὰ ἀνώ-
 τατα αὐτῆς συμφέροντα μόνον εἰς ἄνδρας ἐν γνώσει καὶ
 παιδείᾳ τὸν νοῦν αὐτῶν μορφώσαντας.

Τοιαύτη ἐν συνόψει σήμερον ἡ ἐκπαίδευσις· εὐρυτέρα
 τῆς ἀρχαίας, καὶ εἰς βεβαιότερας βάσεις στηριζομένη, καὶ
 συχνότερων πλουτοῦσα βοηθημάτων, δύναται ἴσως καὶ γεν-
 ναιότερους ν' ἀποφέρει καρπούς, ἂν μόνον ἡξεύρωμεν νὰ
 καλλιεργήσωμεν αὐτούς, καὶ ἂν προθυμώμεθα νὰ τοὺς
 συγκομίσωμεν. Ἀνώτερα εἰσὶ τὰ παρ' ἡμῖν ἢ παρὰ τοῖς
 προγόνοις ἡμῶν περὶ παιδείας νενομισμένα. Οἱ πρόγονοι
 ὅμως ἡμῶν, οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα, ἦσαν πάντων ἀνώτα-
 τοι, καὶ ὑπὲρ πάντας ὑψώθησαν, διότι ἐν συνέσει ἐπειθά-
 ρχουν τοῖς νόμοις, ἐν ὅσῳ ἦσαν νόμοι, καὶ οἰοιδήποτε καὶ
 ἂν ἦσαν, καὶ ἐξετέλουν αὐτοὺς μετὰ θρησκευτικῆς εὐλα-
 βείας. « Συνέσει γὰρ οἰκεία τὸ Ἑλληνικὸν ὑπερεβάλ-
 λοντο, καὶ νόμοις τοῖς καθεστηκόσιν ἐλάχιστα ἠπεί-
 θουν », ὡς ἐν τοῖς ἔπειτα χρόνοις μαρτυρεῖ ὁ Πυσανίας
 περὶ αὐτῶν.

Ἦκουσα αὐτοῖς ὥσιν ἄλλοτε ξένους ἐπαινοῦντας καὶ μακαρίζοντας τὴν Ἑλλάδα διότι ἡ νεολαία αὐτῆς, ἐν τῇ ἡλικίᾳ τῆς σπουδῆς, μετ' ἐμβριθοῦς καὶ ἀπερισπάστου φρενὸς ἐσπούδαζε, καὶ ἐταμίευε γνώσεις διὰ τὴν ἡλικίαν τῆς ἐνεργείας. Τὸν ἔπαινον οὖν τοῦτον μὴ παύεσθε ἐπιδιώκοντες, ὡς τρόφιμοι τῆς παιδείας, διότι ἐν αὐτῷ κεῖται ἡ ἐπιτυχία ὑμῶν καὶ ἡ ἐλπίς τῆς πατρίδος. Στάδιον ὑμῶν ἐστὶ τὸ μέλλον, ἀνθρώστρωτον ὑπ' ἐλπίδων. Εὐτυχεῖς ὑμεῖς ὅτι ἐστὶ τὸ μέλλον! Μὴ σπεύδετε νὰ τὸ ἀνταλλάξῃτε πρὸς τὸ παρόν, τὸ ἐστρωμένον πικρίας, καὶ πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ἐστρωμένον ἐρείπια. Μὴ ἀνυπομονεῖτε πρὸς τὸν ἀγῶνα πρὶν ἐντελῶς καὶ ἀξίως αὐτοῦ ἀλειφθῆτε. Τοὺς ἀνέτοιμον τὴν χεῖρα ὀρέγοντας πρὸς τὸν στέφανον, διαφεύγει ὁ στέφανος. Πρὶν παιδευθῆτε καὶ πειραθῆτε, δυσπιστεῖτε πρὸς ὑμᾶς αὐτούς. Εἴ τι σᾶς φαίνεται μὴ κατ' αἶσαν χωροῦν ἐν τοῖς δημοσίοις, πείθεσθε μετριοφρόνως, ὅτι εἰσὶν ἕτεροι ἐμπειρότεροι καὶ ἀρχαιότεροι νὰ τὸ διορθώσωσιν. « Οὐκοῦν, ὅτι μὲν πρεσβυτέρους τοὺς ἄρχοντας δεῖ εἶναι, νεωτέρους δὲ τοὺς ἀρχομένους, δῆλον », σᾶς φωνάζει ὁ Πλάτων, ὁ φιλόσοφος τῆς πολιτικῆς, ὁ πεπειραμένος πολίτης τῆς τῶν Ἀθηναίων ἀκράτου δημοκρατίας. Ἡ ἀνάμιξις ὑμῶν εἰς ἀλλότρια ταῖς ὑμετέραις σπουδαῖς πολλαχῶς θὰ σᾶς ἐζημίου, τὸ ἀποτέλεσμα ἔχουσα τοῦ νὰ μηκύνῃ τὸν χρόνον καθ' ὃν δύνασθε νὰ γίνητε τοιαύτης ἀναμίξεως ἄξιοι. Ἄν δὲ ποτέ τις ὑμᾶς προτρέπῃ εἰς ταύτην, κωφεύετε, ὑποπτεύοντες, ὅτι πρὸς ἴδιον ὄφελος σᾶς στερεῖ τοῦ μεγαλητέρου ὑμῶν θησαυροῦ, τοῦ καιροῦ τῶν σπουδῶν ὑμῶν. Ἀντὶ νὰ γίνησθε ξένων κρίσεων ἑτεροκίνητα ὄργανα, σπεύδετε μᾶλλον νὰ ἐρματίζητε διὰ γνώσεων τὴν ἰδίαν κρίσιν ὑμῶν· καὶ δι' ὅσα ὑπολαμβάνετε κακῶς ἔχοντα ἐκ τῶν περὶ ὑμᾶς

πραττομένων, παρηγορεῖσθε ὡς ὁ Ἀλέξανδρος, ὅτι οἱ πατέρες ὑμῶν σᾶς κατέλιπον τί νὰ ἐπανορθώσητε ὅταν γίνητε ἱκανοὶ νὰ πράξητε τοῦτο ἐπ' ἀγαθῷ τῆς πατρίδος. Ἐκάστη ἐποχὴ καὶ ἐκάστη γενεὰ ἔχει τὸ ἔργον καὶ τὴν εὐθύνην τῆς. Ἄν δὲ φρονῆτε, ὅτι περιττὴ ἡ παιδεία ὅπως κρίνητε καὶ πράττητε τὰ ἀνώτατα, τότε καταδικάζετε ὑμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰς προσπαθείας ὑμῶν ὅπως ἐκπαιδευθῆτε.

Ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ καταστήματι, οὗ τὰς πύλας φιλοξένως ἀνοίγει ὑμῖν ἡ πατρίς, φροντίζετε πῶς νὰ ὠφελῆσθε ἐκ τῶν ἐνόντων, μηδὲ πολυπραγμονῆτε πῶς νὰ ῥυθμίζητε τὰ ἴσως καθ' ὑμετέραν δόξαν χωλαίνοντα, συνετῶς καὶ μετριοφρόνως ἀναγνωρίζοντες ὅτι τοῦτο οὐκ ἔστι τὸ ἐφ' ὑμῖν· μηδ' ἀξιοῖτε νὰ γίνησθε κριταὶ αὐτῶν ἐκείνων ἃ ὁμολογεῖτε ὅτι ἀγνοεῖτε, διότι ἤλθατε ὅπως τὰ μάθητε. Τὸν ἐπιστήμονα ὁ ἐπιστημονέστερος αὐτοῦ δύναται μόνος νὰ ἐπικρίνη, οὐχὶ δ' ὁ δεόμενος νὰ διδαχθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ὁ μέγας τῆς ἐλευθερίας διδάσκαλος Πλάτων λέγει καταστρεφομένην καὶ πόλιν καὶ ἐλευθερίαν, ὅπου « Διδάσκαλος τε φοιτητὰς φοβεῖται καὶ θωπεύει, φοιτηταὶ τε διδασκάλων ὀλιγωροῦσιν, οὕτω δὲ καὶ παιδαγωγῶν ». Ἄλλως ὅμως, ἐ δυσαρεστῶν πρὸς τὰ κείμενα, καὶ πρὸς τὴν διανοητικὴν ἐστίαν εἰς ἣν φιλοφρόνως καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀφ' ἑαυτοῦ συμβολῆς προσεκλήθη, εἰς ἓν μόνον δικαιοῦται εὐλόγως, εἰς τὸ ν' ἀπέχη αὐτῆς, οὐχὶ δὲ καὶ ν' ἀξιοῖ νὰ διατάτῃ αὐτὴν κατ' ἀρέσκειαν, πρόσκομμα γινόμενος τοῖς ἐμβριθεστέροις καὶ σπουδαιοτέροις τῶν παιδευομένων.

Ἐπανέρχόμενοι λοιπὸν λέγομεν, ὅτι δὲν εἶναι ἡ νέα παιδεία κατωτέρα τῆς τῶν ἀρχαίων· καὶ ἂν ἡ εἰς αὐτὴν ἐπιδιδόμενη νεολαία φέρῃ, ὡς ἐλπίζω, ἴσον ζῆλον εἰς τὸ νὰ

διδαχθῇ πρὸς ὃν φέρουσιν οἱ καθηγηταὶ αὐτῆς εἰς τὸ νὰ τὴν διδάξωσιν, ἂν φέρῃ διάθεσιν ἐμβριθῇ, καὶ προσέτι ἀπόφασιν στερεὰν οὐδεμίαν τῶν ὀλίγων στιγμῶν ὅσαι δέδονται αὐτῇ πρὸς συγκομιδὴν τῶν ἐφοδίων τοῦ μέλλοντος νὰ σπαταλᾷ εἰς ἀνοίκεια καὶ εἰς ξένα, τότε δύναμαι νὰ ἐγγυηθῶ τῇ πατρίδι υἱοὺς ἀνταξίους τῶν μεγάλων αὐτῆς πρωτοτόκων, καὶ τύχας μὴ ἐλαττουμένας τῆς προτέρας εὐημερίας αὐτῆς, καὶ νὰ συγχαρῶ ἑμαυτόν, ὅτι καὶ ἐπ' ὀλίγον ἐκάθησα εἰς τὸ πηδάλιον τοῦ δαφνοστεφοῦς τούτου σκάφους, τοῦ φέροντος εἰς τοὺς κόλπους αὐτοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸ μέλλον καὶ τὴν ἐλπίδα.

